

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

تقدیم ہے:

استاد فرزانه و فقیہ وارث

حضرت آیت اللہ محمدوی کنفی (زید غزف)

ریاست محترم خبرگان رہبری و دانشگاه امام صادق علیہ السلام

سرمایہ اجتماعی درنج البلاغہ؛ رویکردی مدیریتی

تألیف: حامد فاضلے کبریا
بامقدمہ: دکتر مصطفیٰ دلشاد تهرانی

فهرست مطالب

سخن ناشر.....	۱۳
مقدمه.....	۱۵
پیشگفتار.....	۱۷
فصل ۱. کلیات پژوهش.....	۲۱
۱-۱. سرمایه اجتماعی.....	۲۱
۲-۱. کارکردهای سرمایه اجتماعی در ورود به سازمان و مدیریت.....	۲۳
جمع بندی.....	۲۷
فصل ۲. مفاهیم، تعاریف، مؤلفه‌ها و مدل‌های رایج سرمایه اجتماعی.....	۲۹
کلیات.....	۲۹
۱-۲. تعریف سرمایه.....	۲۹
۱-۱-۲. انواع سرمایه‌ها.....	۳۰
۲-۲. مفهوم سرمایه اجتماعی: تاریخچه، رویکردها، مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن در نگاه اندیشمندان غربی.....	۳۲
۳-۲. تئوری پردازان سرمایه اجتماعی و تعاریف آنها از سرمایه اجتماعی.....	۳۷
۱-۳-۲. سرمایه اجتماعی از نگاه جیمز کلمن.....	۳۷

۶ سرمایه اجتماعی در نهج البلاغه

- ۲-۳-۲. سرمایه اجتماعی از نگاه پیر بوردیو ۳۹
- ۲-۳-۳. سرمایه اجتماعی از نگاه رابرت پاتنام ۴۰
- ۲-۳-۴. سرمایه اجتماعی از نگاه فرانسیس فوکویوما ۴۱
- ۲-۴. دسته بندی تعاریف، دیدگاه‌ها و تفاوت‌های سرمایه اجتماعی ۴۲
- ۲-۴-۱. تفاوت بر مبنای سطح تحلیل ۴۶
- ۲-۴-۲. تفاوت بر مبنای کاربردهای هنجاری ۴۶
- ۲-۴-۳. تفاوت بر اساس مزایای اصلی در مقابل مزایای ثانویه ۴۷
- ۲-۵. مقایسه سرمایه اجتماعی با دیگر سرمایه‌ها ۴۸
- ۲-۵-۱. انتقال پذیری ۵۰
- ۲-۵-۲. قابلیت کنترل ۵۱
- ۲-۵-۳. قابلیت تعویض ۵۲
- ۲-۵-۴. هم افزایی ۵۳
- ۲-۶. فواید و مزایای سرمایه اجتماعی برای سازمان ۵۵
- ۲-۷. ابعاد سرمایه اجتماعی سازمانی در نگاه برخی از اندیشمندان غربی ۵۹
- ۲-۷-۱. ابعاد سرمایه اجتماعی از دیدگاه لینا و وان بون ۵۹
- ۲-۷-۲. ابعاد سرمایه اجتماعی از دیدگاه ناهاپیت و قوشال ۵۹
- ۲-۷-۳. ابعاد سرمایه اجتماعی از دیدگاه بوردیو ۶۰
- ۲-۷-۴. ابعاد سرمایه اجتماعی از دیدگاه کلمن ۶۰
- ۲-۷-۵. ابعاد سرمایه اجتماعی از نگاه لاک لی ۶۱
- ۲-۷-۶. ابعاد سرمایه اجتماعی از نقطه نظر موسسه مطالعات استرالیا ۶۱
- ۲-۸. مدل مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در نگاه اندیشمندان غربی ۶۲
- ۲-۸-۱. مدل فالک و کیلیپاتریک (۱۹۹۱) ۶۴
- ۲-۸-۲. مدل اسکات ۶۴
- ۲-۸-۳. مدل سه بعدی ساختاری، شناختی، ارتباطی ۶۵

فهرست مطالب ۷-۱

۶۷	۴-۸-۲. مدل جان سادارسکی .....
۶۷	۵-۸-۲. مدل گروتز .....
۶۷	۶-۸-۲. مدل لی، پیکز و ساویج .....
۶۸	۷-۸-۲. مدل اسپلبرگ .....
۶۸	۸-۸-۲. اعتماد .....
۷۱	۹-۲. راه‌های ایجاد و حفظ سرمایه اجتماعی در سازمان .....
۷۱	۱-۹-۲. تشویق و تقویت نهادهای اجتماعی، صنفی و حرفه‌ای .....
۷۲	۲-۹-۲. توجه به ارتقای سرمایه اجتماعی در آموزش‌های عمومی و آموزش کارکنان ...
۷۲	۳-۹-۲. توجه به روش‌های جبران خدمات در سازمان‌ها .....
۷۳	۴-۹-۲. ساماندهی سیستم ارزیابی عملکرد توسط شاخص‌های سرمایه اجتماعی .....
۷۳	۱۰-۲. راه‌های غلبه بر ضایعه کاهش اعتماد در سازمان .....
۷۴	۱-۱۰-۲. پایبندی به اخلاقیات .....
۷۴	۲-۱۰-۲. احساس مسئولیت اجتماعی .....
۷۴	۳-۱۰-۲. یگانگی و وحدت با جامعه .....
۷۴	جمع بندی فصل .....

فصل ۳. اهمیت و جایگاه سرمایه اجتماعی در آموزه‌های نهج البلاغه ۷۷

۷۷	کلیات .....
۳-۱	نقد رویکرد و نگاه اندیشمندان غربی در خصوص سرمایه اجتماعی با تأکید بر
۷۷	نگاه دینی .....
۳-۲	بررسی جایگاه سرمایه اجتماعی در اسلام .....
۳-۳	آموزه‌های نهج البلاغه در خصوص مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی .....
۳-۳-۱	تأکید بر خدا محوری و تقوی الهی .....
۳-۳-۲	عدم پیروی و کنترل هوی پرستی .....

۸ سرمایه اجتماعی در نهج البلاغه

- ۳-۳-۳. تأکید بر عدالت محوری..... ۱۱۵
- ۳-۳-۴. تأکید بر انصاف ورزی..... ۱۲۱
- ۳-۳-۵. تأکید بر انجام عمل صالح..... ۱۲۵
- ۳-۳-۶. تأکید بر رحمت، محبت و لطف نسبت به مردمان..... ۱۳۱
- ۳-۳-۷. تأکید بر مدارا، ملایمت و غفلت ورزی مثبت..... ۱۳۵
- ۳-۳-۸. تأکید بر عفو و بخشش..... ۱۳۹
- ۳-۳-۹. تأکید بر نفی خودکامگی..... ۱۴۲
- ۳-۳-۱۰. تأکید بر نفی قدرت طلبی..... ۱۴۸
- ۳-۳-۱۱. تأکید بر نفی ظلم و ستم..... ۱۵۱
- ۳-۳-۱۲. نفی تبعیض و توجه ویژه به خواص (خواص گرایی) و توجه به توده مردمان (عامه گرایی)..... ۱۵۶
- ۳-۳-۱۳. تأکید بر عیب پوشی و ستر عیوب..... ۱۶۰
- ۳-۳-۱۴. تأکید بر نفی سخن چینی..... ۱۶۶
- ۳-۳-۱۵. تأکید بر صداقت ورزی..... ۱۶۸
- ۳-۳-۱۶. تأکید بر حسن ظن به دیگران..... ۱۷۲
- ۳-۳-۱۷. تأکید بر خوش رویی، گشاده رویی و نفی خشونت ورزی..... ۱۷۵
- ۳-۳-۱۸. تأکید بر اعتدال و میانه روی..... ۱۸۰
- ۳-۳-۱۹. تأکید بر وفای به عهد..... ۱۸۲
- جمع بندی..... ۱۸۸

فصل ۴. الگوی پیشنهادی تحقیق و بررسی در نهج البلاغه جهت استخراج مؤلفه‌های

- سرمایه اجتماعی..... ۱۹۳
- کلیات..... ۱۹۳
- ۴-۱. روش تحقیق..... ۱۹۳

فهرست مطالب - ۹

۲-۴. جهت‌گیری پژوهش.....	۱۹۵
۳-۴. رویکرد پژوهش.....	۱۹۵
۴-۴. استراتژی‌های پژوهش کیفی.....	۱۹۶
۵-۴. نظریه پردازی داده بنیاد (برخاسته از داده‌ها).....	۱۹۷
۱-۵-۴. رهیافت‌های گلاسر و استراوس.....	۱۹۹
۲-۵-۴. فرایند تدوین تئوری مفهوم سازی بنیادی.....	۱۹۹
۳-۵-۴. الزامات و خطرات تئوری‌سازی داده بنیاد.....	۲۰۷
۴-۵-۴. ارزیابی تئوری داده بنیاد.....	۲۰۸
جمع بندی.....	۲۰۸

فصل ۵. مولفه‌ها و مدل پیشنهادی سرمایه اجتماعی در آموزه‌های نهج البلاغه..... ۲۱۱

کلیات.....	۲۱۱
۱-۵. چگونگی استخراج مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از آموزه‌های نهج البلاغه.....	۲۱۲
۱-۱-۵. شرح علائم اختصاری بکار رفته در جداول.....	۲۱۴
۲-۵. نکات و استنباط‌های عالمانه از جداول.....	۲۳۲
۳-۵. مدل مفهومی سه لایه‌ای مفاهیم استخراج شده از نکات کلیدی (کدهای باز).....	۲۳۶
۱-۳-۵. مفاهیم فردی و درونی.....	۲۳۶
۲-۳-۵. مفاهیم فردی-اجتماعی.....	۲۳۸
۳-۳-۵. مفاهیم اجتماعی.....	۲۳۹
۴-۳-۵. ساده سازی، مدل مفهومی سه لایه‌ای مفاهیم سرمایه اجتماعی.....	۲۴۳
۴-۵. تامل کلیدی.....	۲۴۷
۵-۵. مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی با تاکید بر آموزه‌های نهج البلاغه (مقوله‌های استنباط شده از آموزه‌های نهج البلاغه).....	۲۴۸

۱۰ سرمایه اجتماعی در نهج البلاغه

۶-۵. مدل پروانه‌ای مؤلفه‌های (مقوله‌های) سرمایه اجتماعی با تأکید بر آموزه‌های نهج البلاغه.....	۲۵۰
۶-۵-۱. توضیح اجزا مدل پروانه‌ای مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی با تأکید بر آموزه‌های نهج البلاغه.....	۲۵۱
جمع بندی.....	۲۵۷
نتیجه‌گیری.....	۲۵۹
پیشنهادات.....	۲۶۷
فهرست منابع و مآخذ.....	۲۶۹
نمایه.....	۲۷۹

فهرست شکل‌ها و جداول

فهرست شکل‌ها

- شکل شماره (۱): ارتباط انواع سرمایه‌ها..... ۳۱
- شکل شماره (۲): ابعاد سرمایه اجتماعی از نظر لاک لی ۶۱
- شکل شماره (۳): ابعاد سرمایه اجتماعی از نظر استون..... ۶۲
- شکل شماره (۴): مدل فالک و کیل پاتریک..... ۶۴
- شکل شماره (۵): توالی کد تا رسیدن به تئوری..... ۲۰۳
- شکل شماره (۶): مدل مفهومی سه لایه‌ای مفاهیم سرمایه اجتماعی مستخرج از آموزه‌های
نهج البلاغه..... ۲۴۲
- شکل شماره (۷): ساده شده مدل سه لایه‌ای مفاهیم سرمایه اجتماعی مستخرج از آموزه‌های
نهج البلاغه..... ۲۴۵
- شکل شماره (۸): مدل مفهومی پروانه‌ای مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی با تأکید بر آموزه‌های
نهج البلاغه..... ۲۵۶

فهرست جداول

- جدول شماره (۱): تعاریف، اهداف و سطوح تجزیه و تحلیل متفاوت چهار محقق عمده..... ۴۲
- جدول شماره (۲): تعریف سرمایه اجتماعی و مفاهیم، معیار، واحد و هدف آن از دیدگاه
صاحب نظران..... ۴۵
- جدول شماره (۳): انواع سرمایه و ویژگی‌های نسبی اشکال مختلف سرمایه..... ۵۰
- جدول شماره (۴): جدول مقایسه سرمایه‌های لین..... ۵۵
- جدول شماره (۵): مقایسه سه روش کدگذاری..... ۲۰۶
- جدول شماره (۶): ردیف نامه‌ها، حکمت‌ها و خطب..... ۲۱۴
- جدول شماره (۷): جدول نکات کلیدی و کدگذاری باز نامه‌ها، حکمت‌ها و خطب..... ۲۲۳
- جدول شماره (۸): جدول مفاهیم و مقوله‌ها..... ۲۳۱
- جدول شماره (۹): مولفه‌های سرمایه اجتماعی با تأکید بر آموزه‌های نهج البلاغه..... ۲۳۵

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
وَلَقَدْ آتَيْنَا دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
(قرآن کریم، سوره مبارکه النمل، آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق علیه السلام که از سوی ریاست دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی‌ای متعهد، باتقوا و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا از این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می‌سازد.

از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهرمندی از نتایج آنهاست. ازاین منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب می‌آیند و

نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق علیه السلام در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیانگذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت **مکتب علمی امام صادق علیه السلام** را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (ان شاء الله)

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

مقدمه

نهج البلاغه، پس از قرآن کریم گرانقدرترین میراث فرهنگی مسلمانان است؛ کتابی که در میان آثار بشری چون چشمه خورشید است و منبعی سرشار از معارفی راهگشا برای زندگی در پرتو ایمان، تقوا و احسان.

نهج البلاغه در سال ۴۰۰ هجری، بوسیله ابوالحسن محمد بن حسین بن موسی، مشهور به سید رضی یا شریف رضی، در گذشته سال ۴۰۶ هجری تألیف شده است. سبک تألیف این کتاب گزینشی، و در برگیرنده بلیغ‌ترین آموزه‌های امام علی علیه السلام است. شریف رضی از مجموعه مطالب علی علیه السلام که در آثار مکتوب پیش از خود در اختیار داشت، گزینشی بی‌بدیل انجام داد و برترین گوه‌های آموزه‌های امام علی علیه السلام را از خطبه‌ها، سخنان و سخنرانی‌ها، نامه‌ها، وصیت نامه‌ها، دستورالعمل‌ها، سخنان کوتاه و حکمت‌ها برگزید.

هرچند نهج البلاغه گزیده‌ای از مجموعه مطالب به یادگار مانده از علی علیه السلام است، ولی گزیده‌ای استثنایی است، که در آن از هر سنخ از مطالب امام علیه السلام و مباحث معرفتی گوناگون مطرح شده در آموزه‌های وی نمونه‌هایی یافت می‌شود. نهج البلاغه از نظر مفردات، مرکبات، ساختار بیانی، تنوع موضوعی، عمق مطالب، تأثیرگذاری و راهگشایی کتابی یگانه است، بگونه‌ای که

خواننده از مطالعه آن سیر نمی‌شود و هر مبحث آن دریچه‌ای نو بر تامل‌کننده خود می‌گشاید. برای مطالعه و تحقیق در آموزه‌های این کتاب گرانسنگ به سه روش می‌توان عمل کرد:

روش ترتیبی: مطالعه و تحقیق مطالب کتاب از ابتدا تا انتها.

روش تجزیه‌ای: مطالعه و تحقیق بخشی و یا قسمتی از کتاب.

روش موضوعی: مطالعه در کل کتاب بر محور یک موضوع و استخراج تمام مطالب مرتبط با آن، و بررسی و تحقیق آن مطالب با عنایت به خانواده احادیث آن موضوع در آموزه‌های امام.

روش مطالعه و تحقیق موضوعی، چنان چه مبتنی بر قواعد علمی صورت گیرد، روشی مناسب در دستیابی به آموزه‌های شگفت و راهگشای این کتاب است. پژوهش حاضر نیز بر مبنای روش تحقیق موضوعی به مبحثی نو، بر اساس نهج البلاغه پرداخته است.

در آموزه‌های امام علی علیه السلام - چه آموزه‌های قولی و چه فعلی - نکات بسیاری درباره سرمایه اجتماعی، به عنوان اساسی‌ترین تکیه‌گاه مدیریت یافت می‌شود. استخراج این آموزه‌ها و طراحی مدلی مفهومی بر آن مبنا کاری است که جناب آقای حامد فاضلی کبریا در حد امکان به خوبی از عهده آن بر آمده است. امید است رویکرد به نهج البلاغه بر اساس روش‌های علمی و عاری از تحمیل نظر بر آن، روز به روز رونق بیشتری یابد تا قدر این کتاب آشکار گردد. در خاتمه برای آقای فاضلی کبریا آرزوی توفیق بیشتر در عرصه علم و پژوهش، و تداوم این مسیر را دارم.

مصطفی دلشاد تهرانی

فروردین ۱۳۹۱

پیشگفتار

تعاملات و روابط بین افراد به عنوان مجموعه رفتارهای انسانی، در طول تاریخ همواره موضوع مهمی بوده است که افکار بسیاری از متفکرین و جامعه‌شناسان را به خود معطوف نموده است. لذا برخی اندیشمندان سعی در طراحی مدلی نظامند برای شکل‌دهی و تدوین این روابط داشته‌اند. بی‌شک مقوله روابط انسانی در جوامع بر نحوه تعاملات آن اثرگذار بوده و ذهن بسیاری از متخصصین متوجه این امر گردیده است. در سالهای اخیر بسیاری از اندیشه‌وران بر این اعتقادند که با شناسایی، گسترش و بکارگیری مؤلفه‌های سرمایه‌های اجتماعی در جوامع، می‌توان بسیاری از چالشهای درون سازمانی را با تدبیر و بدون آسیب پشت سر نهاد و خلأهای رشد و توسعه سازمانی نیز با این روش پر نمود.

در مجموعه نامه‌ها، حکمت‌ها و خطب نهج‌البلاغه معارف، مفاهیم و اشارات مستقیم و غیرمستقیم بسیاری موجود می‌باشد که از آنها می‌توان مفاهیم مرتبط با تولید، انباشت و افزایش سرمایه اجتماعی را استنباط نمود. این مفاهیم تحت عنوان بخشی از مؤلفه‌ها و شاخص‌های سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند. از مهمترین عوامل ارجحیت مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در نهج‌البلاغه تفاوت در بنیان‌های درونی، سازوکارها و روشهای ارتقاء و افزایش سرمایه اجتماعی

می‌باشد. در نگاه متعارف اندیشمندان و صاحب نظران علوم اجتماعی در غرب عمدتاً نگاه ابزارگرایانه به مفاهیم و عوامل کیفی می‌باشد و بالتبع توسعه انسان محور، خالی از ارزش‌های معنوی و قدسی و همچنین خارج از ارزش‌های نظام توحیدی و الهی می‌باشد. لذا همین منظر سبب می‌شود نظریه‌ها ریشه در درون افراد ندارد و درصدد خطای این نظریه‌ها بالا باشد. دوام، پایداری و اثرگذاری آنها نیز در جوامع انسانی که دارای فطرتی الهی هستند، قابل تأمل است. از این رو، تمسک به فرمایشات امیرالمومنین علیه السلام و الهام گرفتن از کتاب شریف نهج البلاغه که مفاهیم صادره از یک انسان کامل است، می‌تواند راهگشای حل تعارضات، بهبود و ارتقاء جامعه، سازمان‌ها و نهادها در پیمودن مسیر رشد و کمال الهی باشد که همین امر موجب تقویت و گسترش سرمایه اجتماعی در عرصه مدیریت بشری نیز خواهد بود.

بنظر می‌رسد با نگاهی دقیق به مجموعه خطب، نامه‌ها و حکمت‌های ماندگار و ارزشمند نهج البلاغه می‌توان مؤلفه‌ها و اصولی را از متن فرمایشات حضرت استخراج نمود. این اصول می‌تواند بعنوان بخشی از الگوی رفتاری-اداری امام علی علیه السلام از منظر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی لحاظ گردد. از طرفی امکان تعمیم این الگو در حوزه تعاملات سازمانی و عرصه مدیریت بر پایه متغیر نهان سرمایه اجتماعی وجود دارد. علاوه بر آن می‌توان به کمک مؤلفه‌ها و شاخصهای این الگو یک مدل پیشنهادی مدیریتی برگرفته از مفاهیم نهج البلاغه عرضه نمود.

نوشته حاضر به طور مشخص درصدد ارائه مدلی از مؤلفه‌ها و شاخص‌های سرمایه اجتماعی مبتنی بر آموزه‌های مولی‌الموحدين امیرالمومنین علی علیه السلام است که در عبارات نهج البلاغه بدان اشاره شده است. در این مدل سعی شده

است با استفاده از روش تحقیق داده بنیاد و با توجه به مفاهیم نهج البلاغه، مؤلفه‌ها و شاخص‌های سرمایه اجتماعی شناسایی، استخراج و تدوین مدل گردد. با توجه به بررسی انجام شده، علی‌رقم اینکه پژوهش مستقلی در حوزه ارتباط مفاهیم دینی خصوصاً نهج البلاغه در موضوع سرمایه اجتماعی انجام نشده است، پژوهش جدی و بنیان‌داری در حوزه سرمایه اجتماعی و حوزه سازمانی و مدیریتی نیز به رشته تحریر درنیامده است.

نظر به ضعف روحی و علمی نگارنده در درک مطالب امام و والایی و عمق کلام امیرالمومنین علیه السلام امید است، بتوان با استعانت از وجود امیرالمومنین علیه السلام و تدبیر و دقت بیشتر در کتاب شریف نهج البلاغه با نگاه مدیریت و سازمانی و همچنین کمک اساتید محترم، بتوان ضمن رسیدن به مفهوم سرمایه اجتماعی در نهج البلاغه، برخی مؤلفه‌های این سرمایه را در نهج البلاغه شناسایی و ارائه نمود. بر خود لازم می‌دانم از زحمات بی‌شائبه اساتید فرهیخته و وارسته جناب آقای دکتر مصباح‌الهدی باقری کنی و جناب آقای دکتر سید عدنان لاجوردی به خاطر راهنمایی‌های ارزنده‌شان در نگارش این کتاب قدردانی کنم. در طول تحصیل در دانشگاه امام صادق (ع)، چندین ترم از کلاس‌های ارزشمند نهج البلاغه استاد گرانقدر، جناب آقای دکتر مصطفی دلشاد تهرانی نهایت بهره برده‌ام که زمینه ساز انتخاب پژوهشی با رویکردی مدیریتی از منظر یگانه مدیر و مدبر تاریخ بشریت، مولی الموحدین امام علی علیه السلام در راستای تولید علم دینی و بومی شد. از این رو از مقام علمی ایشان و همچنین از اینکه مقدمه‌ای وزین بر این کتاب نگاشته‌اند؛ کمال تشکر را دارم.

همچنین از جناب آقای دکتر خواجه سروی (معاونت محترم فرهنگی وزیر علوم، تحقیقات و فن‌آوری) جهت مشورت‌های حکیمانانه‌شان در نوشتار این

تحقیق و جناب آقای دکتر منصور اعتصامی (قائم مقام محترم سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی) که دغدغه اصلی موضوع سرمایه اجتماعی را برای بنده ایجاد نمودند و تذکرات عالمانه خود را از بنده دریغ نفرمودند سپاسگذاری ویژه دارم. از مساعدت‌های جناب آقای دکتر اصغر افتخاری معاونت محترم پژوهشی دانشگاه امام صادق (ع) در توجه ویژه به موضوعات میان رشته‌ای و اسلامی و تولید علم دینی و همچنین دیگر همکاران ایشان در معاونت پژوهشی آقایان رضا باقریان، ابوالفضل قاموس، رضا عبداللهی، محمد روشنی که زحمت آماده‌سازی این اثر را بر عهده داشته‌اند تشکر دارم. در پایان از همسر عزیز و پدر و مادر گرامی‌ام که همواره در مسیر علمی مشوق و حامی بنده بوده‌اند و همه کسانی که در طول این پژوهش یاری‌ام داده‌اند، صمیمانه تشکر می‌نمایم

و من الله التوفیق
حامد فاضلی کبریا
دانشگاه امام صادق (ع)
فروردین ۱۳۹۱

کلیات پژوهش

در این فصل بصورت خلاصه مفهوم سرمایه اجتماعی و دغدغه اصلی پژوهش ارائه می‌گردد. همچنین ضمن ارائه ترتیب فصل‌های تحقیق با سؤالات اصلی این پژوهش آشنا می‌شویم.

۱-۱. سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی از دو مفهوم سرمایه و اجتماع تشکیل شده است و از این حیث می‌توان آن را دارای ماهیتی فزاینده و غیرفردی دانست. نوعی توشه فزاینده در جامعه که به واسطه خود جامعه ایجاد می‌گردد و آن را در نیل به هدف و حفظ خود جامعه، یاری می‌دهد. این مفهوم نوپا مانند دیگر سرمایه‌های فیزیکی، اقتصادی و انسانی دارای ارزش و اهمیت است و البته با کمبود منابع نیز روبروست. در کل می‌توان سرمایه اجتماعی را منبعی غنی در تعاملات اجتماعی و نظام هدفمند همکاری و همیاری میان اعضای جامعه و سازمان دانست که سبب ایجاد شبکه‌های روابط معقول، حس اعتماد و مشارکت بین افراد یک

جامعه می‌گردد و در نهایت جامعه را در دسترسی به هدف مشترک و حفظ ذات و انسجام جامعه کمک می‌کند. فرانسیس فوکویاما اندیشمند معاصر ساکن آمریکا معتقد است سرمایه اجتماعی مجموعه معینی از ارزشها و هنجارهای غیر رسمی است که اعضای جامعه در آن سهیم هستند و آنها را به انجام امور خاص در راستای حفظ جامعه هدایت می‌کند. (Fukuyama 1995: 45)

سرمایه اجتماعی از مفاهیم کلیدی و مهم در مباحث و اسناد اجتماعی و سازمانی جوامع مختلف می‌باشد، که متأسفانه در کشور ما، هنوز نگاه جامع و دور از تعابیر و شاخص‌های غربی و مبتنی بر نگاه درون دینی و بومی به آن نشده است. این مفهوم مهم عمدتاً در ذیل مؤلفه‌ها، شاخص‌ها، مفاهیم، تعاریف و منابع غربی و دور از مبانی دینی و اسلامی گنجانده و بکار می‌رود. سرمایه اجتماعی اگر چه وجهی نویافته و انکارناپذیر از یک جامعه می‌باشد، لکن الزاماً در همه جوامع شکل و صورت واحدی ندارد. به بیان دیگر سرمایه اجتماعی حتی اگر مفهومی واحد باشد، قطعاً مصداق واحدی در همه جوامع ندارد و اقتضای سرمایه‌ای بودن آن این است که در هر جامعه‌ای متناسب با مقتضیات آن جامعه شکل بگیرد.

باورها، دین، هویت ملی، پیشینه تاریخی، دردها، شادیهای مشترک و سود و زیانهای عمومی یک جامعه در چند و چون تولید سرمایه اجتماعی آن نقش دارد و لذا نمی‌توان میزان سرمایه اجتماعی در جوامع مختلف را با شاخصهایی یکسان سنجید. به همین دلیل و نیز به دلیل هویت دینی مردم ایران، تحلیل، ارزیابی و سنجش سرمایه اجتماعی در این دیار باید با رویکردی دینی صورت پذیرد. شاید چنین تحلیلی ما را به نتیجه‌ای یکسان در باره وضعیت سرمایه اجتماعی در کشور برساند. به یقین آنگاه که در پی ساماندهی سرمایه اجتماعی برای رسیدن

به افق چشم انداز کشور برآییم، بازنگری در مفهوم و ابعاد سرمایه اجتماعی و روش سنجش آن متناسب با آموزه‌های دینی و واقعیات جامعه ایرانی اهمیت مضاعف خواهد یافت. شاید تفاوت عمده نگاه دینی به سرمایه اجتماعی با نگاه رایج، در شناخت مؤلفه‌ها و شاخص‌های اساسی سنجش سرمایه اجتماعی باشد (الویری ۱۳۸۳: ۲۱)

بنظر می‌رسد اصلی‌ترین، پایدارترین و کارآمدترین عامل تولید سرمایه - اجتماعی دین است که به دلیل جوهره جهان شمول خود می‌تواند فراتر از مرزهای یک کشور و یک ملت، موجد و موجب سرمایه اجتماعی مشترک همه بشریت باشد. وجه اصلی و جوهره سرمایه اجتماعی را اخلاق تشکیل می‌دهد و دین توانمندترین عامل مولد اخلاق است. (همان: ۲۰)

۱-۲. کارکردهای سرمایه اجتماعی در ورود به سازمان و مدیریت

از دوران گذشته توجه به سازمان‌ها به عنوان بازیگران اجتماعی و نیز دقت صاحب نظران به نیازها و مسایل اجتماعی مرتبط با سازمان، زمینه مساعدی را برای گسترش مفهوم سرمایه اجتماعی در حیطه سازمان و مدیریت ایجاد نموده است. ویلانوا و جوسا (Vilanova & Josa) سرمایه اجتماعی را به منزله پدیده‌ای مدیریتی تلقی نموده و برای آن ویژگی‌های گوناگونی تعریف کرده اند که شامل اعتماد (هنجارها)، ارزش‌ها و رفتارهای مشترک، ارتباطات، همکاری، تعهد متقابل، شناخت متقابل و شبکه‌ها می‌باشد. این دو محقق معتقدند که سرمایه اجتماعی به منزله پدیده‌ای مدیریتی و با ویژگی‌های مذکور موجب دستیابی به منافع متقابلی می‌شود که ارزش‌داری‌های نامحسوس (سرمایه مفهومی) را افزایش می‌دهد. (Vilanova & Josa 2003: 30)

تحقیقات مدیریتی و جامعه‌شناسی اخیر نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی بر روی اثربخشی و کارایی هرچه بیشتر سازمانها، مدل‌های سازمانی و سبک‌های مدیریتی اثرگذاری بنیادی دارد. سرمایه اجتماعی به‌مراه مؤلفه‌های اصلی آن مانند شبکه‌ها، نرم‌ها، عدالت و اعتماد،... سبب ایجاد مدل سازمانی ویژه‌ای می‌شود که همکاری و تعامل بین افراد سازمان را برای رسیدن به منافع مشترک افزایش می‌دهد و همچنین در کنار سایر مؤلفه‌های اساسی رشد و تعالی مدیریت قرار می‌گیرد و به صورت مستقیم یا غیر مستقیم بر نحوه مدیریت مدیران اثر می‌گذارد. سازمان دارای سرمایه اجتماعی را می‌توان سازمانهایی با پیوندهای محکم، هنجارها، باورهای مشترک اعتماد و همکاری متقابل تعریف نمود. طبق این نظر وقتی افراد تعلق سازمانی داشته باشند، از سطح بالایی از سرمایه اجتماعی برخوردار خواهند بود. در ذیل به برخی از فواید و مزایای حاصل از وجود سرمایه اجتماعی در سازمان اشاره می‌شود:

یک. ترویج فعالیت‌های گروهی

دو. رشد و گسترش اعتماد در سازمان

سه. مشارکت، تسهیل و گردش شفاف اطلاعات در سازمان و بین کارکنان

چهار. ایجاد یکپارچگی و صداقت در میان اعضا و ارائه ساز و کارهایی

برای بهبود مدیریت عملکرد گروهی

پنج. زمینه سازی برای توسعه سرمایه‌های غیرمادی در سازمان و افزایش

تعهد اعضا و کارکنان سازمان در قبال مصالح کارشناسی شده سازمان

شش. جسارت اعضا در پذیرش ریسک با توجه به اجرای کار تیمی و

روابط مبتنی بر اعتماد

هفت. افزایش خلاقیت و نوآوری (رحمانپور ۱۳۸۲: ۸)

در باب ضرورت این پژوهش می‌توان بیان داشت که سرمایه اجتماعی، ذخیره‌ای از حسن اعتماد، همکاری و مشارکت در بین افراد گروه یا جامعه است که موجب تسهیل مناسبات سازمانی می‌شود. نظر به این که مؤلفه‌ها و شاخص‌های سرمایه اجتماعی در سرمایه دینی و علی‌الخصوص در آموزه‌های امام علی^{علیه السلام} فراوان دیده و بکار گرفته می‌شود، و با توجه به اینکه دین رسمی کشور ایران اسلام و مذهب اکثریت مدیران و پرسنل سازمانهای ایرانی تشیع می‌باشد، استخراج مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی مبتنی بر آموزه‌های نهج‌البلاغه می‌تواند سازمانها و مدیران را به سمت الگو برداری از سیره مدیریتی معصومین در جهت رشد سازمانها سوق دهد و از بسیاری هزینه‌های کنترلی و فعال‌کننده در سازمان کاسته و بهره‌وری را در سازمان بالا برده و وزن فعالیت‌های فرهنگی، اجتماعی و مذهبی را که موجب افزایش سرمایه اجتماعی در کشور می‌شود تغییر دهد.

بدیهی است که در طراحی و بکارگیری سرمایه اجتماعی در سازمان‌های ایرانی، دین و فرهنگ دینی از مؤلفه‌های بسیار مهم است. به نظر می‌رسد آموزه‌های دینی و مفاهیم شیعی به عنوان ارزشی متعالی با مؤلفه‌هایی چون خدا محوری، عدالت، اعتماد، صداقت و ... سبب بسترسازی، تقویت سرمایه اجتماعی و شکل دهی مدل‌های سازمانی مبتنی بر سرمایه اجتماعی می‌شود و پایه‌های مستحکم توسعه سازمانی را فراهم می‌سازد. مفاهیم دینی از یک سو به عنوان نظامی کثیرالأجزاء از طریق ابعاد متعدد (اعتقادی، عاطفی، مناسکی، شناختی و پیامدی) خود فعلیت و انباشت سرمایه اجتماعی را محقق می‌سازد و از سوی دیگر سرمایه اجتماعی نیز همانند پدیده‌ای نیرومند از طریق ایجاد شبکه‌های

اعتماد و پیوندهای گوناگون زمینه ایجاد توسعه اجتماعی و فرهنگی پایدار را فراهم می‌آورد.

بدون شک آشنایی مدیران و سازمانها با تعالیم دین مبین اسلام، خصوصا آموزه‌های مدیریتی و سازمانی نهج البلاغه و مفاهیم سرمایه اجتماعی سبب نیل به سمت طراحی و ایجاد مدل‌های سازمانی قوی‌تر و منطبق با فرهنگ دینی کارکنان ایرانی می‌شود و در واقع رسوخ و نفوذ فرهنگ اسلامی و الگوگیری از آموزه‌های امام علی علیه السلام در سازمان‌ها سبب می‌شود که مجموعه‌ای از رفتارها و تعاملات خاصی بین افراد سازمان شکل بگیرد و این تعاملات شبکه‌ها و گروه‌هایی اجتماعی خاص خود را به وجود آورد. این تحقیق به دنبال آن است با استفاده از آموزه‌های نهج البلاغه، مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی را استخراج و تبیین نماید.

این نوشتار به دنبال یافتن جواب‌هایی برای سوالات اصلی زیر می‌باشد:

(الف) مفاهیم، تعاریف، مؤلفه‌ها و مدل‌های رایج سرمایه اجتماعی چیست؟

(در گفتار دوم در قالب بازخوانی مفاهیم و تعاریف سرمایه اجتماعی و

ارائه برخی از مؤلفه‌ها و مدل‌های رایج به این سوال پاسخ داده می‌شود).

(ب) اهمیت و ضرورت سرمایه اجتماعی در آموزه‌های نهج البلاغه چیست؟

(در گفتار سوم در قالب نقد برخی از مفاهیم رایج سرمایه اجتماعی از منظر

درون دینی و ارائه مواردی از مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در نهج البلاغه و تبیین

آن، اهمیت و ضرورت سرمایه اجتماعی در نهج البلاغه ارائه می‌گردد).

(ج) الگوی پیشنهادی تحقیق در نهج البلاغه جهت استخراج مؤلفه‌های

سرمایه اجتماعی چیست؟

(در گفتار چهارم، به ارائه روش تحقیق مناسب جهت مطالعه نهج البلاغه

جهت استخراج مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی پرداخته می‌شود).

د) مؤلفه‌ها و مدل پیشنهادی سرمایه اجتماعی در آموزه‌های نهج البلاغه چیست؟

(در گفتار پنجم با استفاده از روش تحقیق ارائه شده در گفتار چهارم، به استخراج مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی پرداخته و بر اساس آن مدل جامع مفهومی ارائه و شرح داده می‌شود.)

جمع بندی

سرمایه اجتماعی منبعی غنی در تعاملات اجتماعی و سازمانی است که سبب ایجاد شبکه‌های مشارکتی می‌گردد و در نهایت جامعه و سازمان را در دسترسی به هدف مشترک و انسجام کمک می‌کند. متأسفانه در کشور ما با توجه به بافت دینی و شیعی آن، هنوز نگاه جامع و دور از تعابیر و مؤلفه‌های غربی و مبتنی بر نگاه درون دینی و بومی به آن نشده است. به نظر می‌رسد آموزه‌های دینی و خصوصاً نهج البلاغه سبب بسترسازی، تقویت سرمایه اجتماعی و شکل‌دهی مدل‌های سازمانی سرمایه اجتماعی می‌شود و پایه‌های مستحکم توسعه سازمانی را فراهم می‌سازد.

مفاهیم، تعاریف، مؤلفه‌ها و مدل‌های رایج سرمایه اجتماعی

کلیات

در این گفتار بنا داریم به سوال اصلی این فصل (مفاهیم، تعاریف، مؤلفه‌ها و مدل‌های رایج سرمایه اجتماعی چیست؟) پاسخ دهیم، لذا ابتدا به شناخت مفهوم سرمایه و انواع آن می‌پردازیم و در ادامه گزارشی جامع در خصوص سرمایه اجتماعی، تاریخچه، کارکردهای مختلف آن و نگاه اندیشمندان به مقوله سرمایه اجتماعی، مدل‌ها و مؤلفه‌های آن ارائه می‌گردد. همچنین در این بین به تفاوت نگاه اندیشمندان به مقوله سرمایه اجتماعی نیز اشاره می‌گردد.

۱-۲. تعریف سرمایه

اصطلاح سرمایه به ثروت انباشته شده، بخصوص ثروتی که برای تولید بیشتر مورد استفاده قرار می‌گیرد، اطلاق می‌شود. سرمایه معمولاً با عینیت‌هایی قابل تصرف، ماندگار و قابل انتقال مانند ساختمان‌ها و ماشین‌ها تعریف می‌شود. آن‌چنان‌که فیلد عنوان می‌کند، در اندیشه اقتصادی اصطلاح سرمایه اساساً به معنای مجموع پول

ذخیره شده است که می‌تواند برای نیل به سود بیشتر مورد سرمایه‌گذاری قرار گیرد. (غفاری ۱۳۸۴: ۳۴) لین (Lin) در تعریف سرمایه می‌گوید: سرمایه یعنی مجموعه منابع در حالی که این منابع به منظور کسب منفعت، سرمایه‌گذاری و یا منتقل شوند. (Lin 2004:55)

سرمایه در تعریفی دیگر عبارت است از کار انباشته (در شکل مادیت یافته یا شکل «متجسد» و پیکریت یافته‌ی آن) که وقتی بر مبنایی خصوصی و انحصاری، به تصرف عاملان یا گروه‌هایی از عاملان در می‌آید و آنان را قادر می‌سازد تا نیروی اجتماعی را در شکل کار عینیت یافته یا جاندار به تصرف درآورند. (تاجبخش ۱۳۸۴: ۴۴)

۲-۱-۱. انواع سرمایه‌ها

هر نهاد یا سازمانی جهت تحقق اهداف خود حداقل نیازمند سه نوع سرمایه است که مکمل یکدیگرند و رشد و توسعه سازمان نیز مشروط به حضور هر سه دسته سرمایه حداقلی است: سرمایه اجتماعی، انسانی و سرمایه اقتصادی. امروزه ادبیات توسعه در مبحث سرمایه حاوی صورت‌های متعددی از این مفهوم است. سرمایه در معنای عام خود دلالت بر مجموعه دارایی‌ها، امکانات و منابع در اختیار دارد که در قالب و اشکال مختلف نمود پیدا می‌کند که مهمترین آنها عبارتند از:

یک. موهبت طبیعی (Natural Capital): شامل دارایی‌های طبیعی و زیست محیطی‌ای که در اختیار یک جامعه است. مانند آب، معادن، جنگل، خاک، سرزمین و...

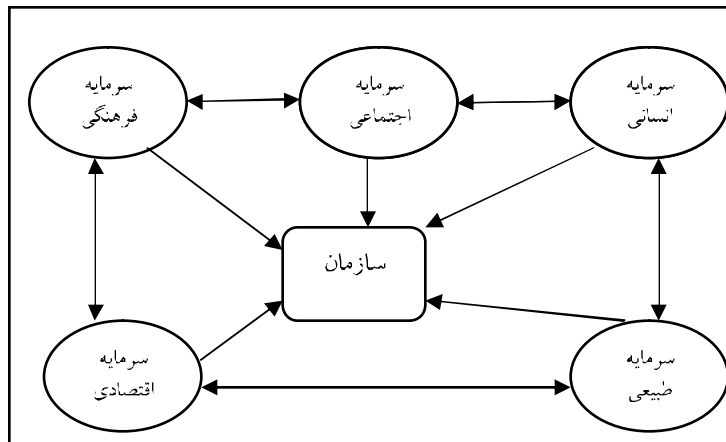
مفاهیم، تعاریف، مؤلفه‌ها و مدل‌های رایج سرمایه اجتماعی ۳۱

دو. سرمایه فیزیکی (Physical Capital): شامل مجموعه ماشین‌آلات، کارخانه‌ها، سازه‌ها، تجهیزات زیربنای ساختمان،... است که دست ساز بشر می‌باشد.

سه. سرمایه انسانی (Human Capital): قابلیت‌ها و توانمندی‌های انسانی که مبتنی بر دانش و تخصص و مهارت‌های انسانی می‌باشد.

چهار. سرمایه فرهنگی (Cultural Capital): ویژگی‌ها و عادات حاصل شده از فرآیند جامعه‌پذیری و خصیصه‌های ارزشمند فرهنگی است که بیانگر صلاحیت‌های اجتماعی و فرهنگی می‌باشد.

پنج. سرمایه اجتماعی (Social Capital): دلالت بر مجموعه روابط شبکه‌ها، تعاملات، انجمن‌ها و موسساتی دارد که بواسطه هنجارها و ارزش‌های مشترک شکل گرفته و موجب گرمی اجتماع انسانی شده و کنش متقابل اجتماعی را تسهیل می‌نماید. (غفاری ۱۳۸۳: ۱۴) بنظر می‌رسد نمودار ذیل این ارتباط را بنوعی نشان می‌دهد. (علوی ۱۳۷۹: ۳۲)

شکل شماره (۱): ارتباط انواع سرمایه‌ها

۲-۲. مفهوم سرمایه اجتماعی: تاریخچه، رویکردها، مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن در نگاه اندیشمندان غربی

در سال ۱۹۱۹ هانی فن از اقتصاددان دانشگاه ویرجینیای غربی لغت سرمایه اجتماعی را در معنای دارائی‌های روزمره و در قالب حسن تفاهم، دوستی، رفاقت، همدلی و روابط اجتماعی در بین افراد و خانواده‌ها بکار برد. در دهه ۱۹۶۰ گلن لوری برای توضیح مشکلات اقتصادی درون کشور از واژه سرمایه اجتماعی استفاده نمود و در سال ۱۹۶۱ جاکوبز در کتاب زندگی و مرگ شهرهای بزرگ آمریکا، نقش سرمایه اجتماعی را در مورد حفظ نظافت، برخورد با جرم و جنایات خیابانی در محدوده شهری مطرح نموده است. (Halpern 2001:20)

از سال‌های ۱۹۸۰ به بعد مفهوم سرمایه اجتماعی وارد ادبیات علوم اجتماعی خصوصا جامعه‌شناسی شد. مفهوم سرمایه اجتماعی اوائل توسط جاکوبز، بوردیو، پاسرون و لوری بیان و در ادامه افرادی چون کلمن، پاتنام و پرتز آن را بسط و گسترش داده‌اند. (WoolCock 1998:58) به نظر پاتنام، سرمایه اجتماعی بازده سرمایه فیزیکی و انسانی را افزایش می‌دهد. وی معتقد است که امروزه واژه سرمایه پس از گذر از موهبت طبیعی، سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی به سرمایه اجتماعی رسیده است. (Ostrom 2000:78) کاربرد این مفهوم به تدریج از دهه ۱۹۹۰ به این سو در دیدگاه‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌های دانشگاهی بویژه در رشته‌های جامعه‌شناسی، اقتصاد، سیاست و حوزه آموزش با کارهای افرادی چون جیمز کلمن (James Colman)، پیربوردیو (Pierre Bourdieu)، رابرت پاتنام (Robert Putnam) و فرانسیس فوکویاما (Foransis Fukuyama) رواج یافت. (همان: ۲۱)

مفاهیم، تعاریف، مؤلفه‌ها و مدل‌های رایج سرمایه اجتماعی ۳۳

در دهه‌ی ۸۰ فعالیت‌های گسترده‌ای در زمینه تبیین اثرات سرمایه اجتماعی صورت گرفت و مؤلفه‌ها و شاخص‌های آن تعیین گردید. ویلیامسون (Williamson) (۱۹۸۱) و بیکر (baker) (۱۹۸۴) اثرات سرمایه اجتماعی را بر عملکرد نهادهای اقتصادی بررسی کردند. در دهه ۹۰ این مطالعات به شدت گسترش یافت. فلورا و ویه (flora & Wedc) (۱۹۹۶) نارایان و پریتچت (narayan & Pritchett) (۱۹۹۶) اوف (offe) (۱۹۹۸) و تیچمن، پاش و کراور (teachman, pacsh, craver) (۱۹۹۷) به کاربرد سرمایه اجتماعی در تولید پیامدهای مطلوب اجتماعی - اقتصادی اشاره داشته‌اند. گلینز، لیبسون، ساگردوت (sacerdote و glaeser, laibson) (۲۰۰۲) در تحقیق خود با عنوان " رویکردی اقتصادی به سرمایه اجتماعی " الگوی انباشت سرمایه اجتماعی را طراحی کردند و گروتاثرت (grootaert) (۲۰۰۴) با استفاده از پرسشنامه، اطلاعات مربوط به شاخص‌های سرمایه اجتماعی را جمع‌آوری کرد.

(Lin 2004:58)

تعریف رایج سرمایه اجتماعی در جریان اصلی جامعه‌شناسی آمریکا بویژه در روایت کارکردگرایانه آن عبارت است: از روابط دو جانبه، تعاملات و شبکه‌هایی که در میان گروه‌های انسانی پدیدار می‌گردد و به واسطه تعهدات و هنجارهایی پیوسته با ساختار اجتماعی، سبب ایجاد اعتماد میان گروه‌ها می‌شود. در مقابل جامعه‌شناسی اروپایی این مفهوم را در بررسی این موضوع به کار می‌گیرد که چگونه تحرک پیوندهای مربوط به شبکه‌های اجتماعی، سلسله مراتب اجتماعی و قدرت تمایز یافته را تقویت می‌کند. با وجود این، نکات مشترک این دو دیدگاه پیرامون سودمندی سرمایه اجتماعی در افزایش برخی ویژگیها مانند آموزش، تحرک اجتماعی، رشد اقتصادی، برتری سیاسی و در نهایت توسعه ظاهر شده است. (الوانی و شیروانی ۱۳۸۳: ۳)

سرمایه اجتماعی از دو مفهوم سرمایه و اجتماع تشکیل شده است و از این حیث می‌توان آن را دارای ماهیتی فزاینده و غیرفردی دانست. نوعی توشه فزاینده در جامعه که به واسطه خود جامعه ایجاد می‌گردد و آن را در نیل به هدف و حفظ خود جامعه، یاری می‌کند. این مفهوم نوپا مانند دیگر سرمایه‌های فیزیکی و اقتصادی و انسانی دارای ارزش و اهمیت است و البته با کمبود منابع نیز روبروست. در کل می‌توان سرمایه اجتماعی را منابع موجود در تعاملات اجتماعی و نظام هدفمند همکاری و همیاری میان اعضای جامعه و سازمان دانست، که سبب ایجاد شبکه روابط معقول، حس اعتماد و مشارکت بین افراد یک جامعه می‌گردد و در نهایت جامعه را در دسترسی به هدف مشترک، حفظ ذات و انسجام جامعه کمک می‌کند. فرانسیس فوکویاما اندیشمند معاصر ساکن آمریکا معتقد است سرمایه اجتماعی مجموعه معینی از ارزشها و هنجارهای غیر رسمی است که اعضای جامعه در آن سهیم هستند و آنها را به انجام امور خاص در راستای حفظ جامعه هدایت می‌کند. (Fukuyama 1995: 49)

پیر بوردیو جامعه‌شناس متأخر فرانسوی، مفهوم سرمایه اجتماعی را در زمینه متن‌های آموزشی استفاده نموده و بیان نمود که سرمایه می‌تواند در شکل‌های مرتبط با هم، در سه بخش مجزای اقتصاد، فرهنگ و اجتماع وجود داشته باشد. این سرمایه‌ها در شرایط خاص می‌توانند به انواع دیگر سرمایه تبدیل شوند. سرمایه اجتماعی ترکیبی از یک منبع بالقوه یا بالفعل است که به ثروتی از یک شبکه کم و بیش دائمی از روابط نهادینه شده از ارتباطات متقابل متصل تبدیل گشته است و اعضاء را برای رسیدن به سود جمعی، حمایت می‌کند.

(Anderson&milller 2002:55)

مفاهیم، تعاریف، مؤلفه‌ها و مدل‌های رایج سرمایه اجتماعی ۳۵

کلمن (۱۹۹۰) تعریف جامع‌تری از سرمایه اجتماعی ارائه داده است. کلمن سرمایه اجتماعی را گونه‌ای از نهادهای مختلف می‌داند که شامل ابعاد گوناگون ساختارهای اجتماعی است و سبب تسهیل فعالیت فعالان در قالبهای فردی، سازمانی و ساختارهای اجتماعی گردیده است و به صورت ضمنی روابط میان گروه‌ها و افراد را احاطه می‌کند. (Colman 1999:56).

از دیگر تعاریف مطرح این است که سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از هنجارهای موجود در سیستم‌های اجتماعی است که سبب ارتقای سطح همکاری و پایین آمدن سطح هزینه تبادلات و ارتباطات بین اعضای آن جامعه می‌گردد. براساس این تعریف، مفاهیمی نظیر جامعه مدنی و نهادهای اجتماعی نیز دارای ارتباط مفهومی نزدیک با سرمایه اجتماعی می‌گردد. (الوانی و شیروانی ۱۳۸۳: ۴). پاتنام (۱۹۹۳) سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از خصائص زندگی اجتماعی، مانند شبکه‌های هنجاری و اعتمادی که می‌تواند بر پیشبرد اهداف مشترک، اثرگذار باشد، نام نهاده است و به عبارت دیگر معتقد است که سرمایه اجتماعی، روابط اجتماعی، امتزاج یافته با هنجارها و اعتماد می‌باشد. (Putnam 1993:13)

بالدریج (Balderig)، هالپرن و باینر (Bainar) سرمایه اجتماعی را به سه نوع تقسیم نموده‌اند و بیان داشته‌اند که سرمایه اجتماعی شامل شبکه‌ها، هنجارها، روابط، ارزش‌ها، قوانین غیررسمی است که به کمیت و کیفیت همکاری‌ها و تعاملات اجتماعی شکل می‌دهد و به سه نوع متمایز تقسیم می‌شود:

نوع اول. سرمایه اجتماعی ملزم کننده مانند روابط میان اعضای خانواده.

نوع دوم. سرمایه اجتماعی پل زننده مانند روابط میان گروه‌های نژادی

مرتبط.